

2

Novější historie varhan konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě

Newer chapters in the history of the organ of the co-cathedral of the Assumption of the Virgin Mary in Opava

Petr Koukal

ORCID: 0000-0002-6549-713X

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV

PRAHA, ČESKÁ REPUBLIKA

ABSTRACT

The situation after the fire of 1758, which destroyed the church including the organ, was bleak: the repairs took decades. The temporary solution was a small positive organ on a provisional choir in the presbytery. The commission for a new organ was given to František Horčíčka from Frýdek in 1781, who built a large two-manual instrument with 34 registers for 2800 florins. A copy of the contract informs us well about this instrument, about František Horčíčka's method of work and about other circumstances of his commission. E. Kreuzinger's statement that Karl Kuttler built the organ here in 1836 is probably wrong. The new instrument was not built until 1894 as opus 418 by *Gebrüder Rieger*. This Krnov workshop rebuilt the organ in 1924 (pneumatisation of the action), 1957 (extension of the register specification and tonal range) and 1991 (further enlargement and installation of the electric action).

1. Úvod – starší historie

O starší historii varhan konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě jsem měl už možnost hovořit v Polsku na konferencích v Legnici a v Opoli. Písemné příspěvky jsou k dispozici (P. Koukal 1994¹: 395–402 a P. Koukal 2019: 41–49). Rád bych toto téma završil následujícím příspěvkem o novější historii varhan v této významné slezské církevní stavbě.

Pro připomenutí staršího období stačí stručné shrnutí. Zatím nejranějším dokladem o existenci varhan je zpráva z roku 1506, kdy se řešila otázka platu varhaníka. První zmínka o opravě je z roku 1594. Bližší, avšak stále neúplné údaje se objevují v souvislosti s větší opravou, respektive přestavbou zřejmě staršího nástroje, kterou od roku 1620 prováděl varhanář Stanislav Bartodějský. Dochovala se jeho smlouva na opravu, avšak ta celou dispozici ani původ těchto varhan nepopisuje. Víme jen, že v Opavě tehdy stály třimanuálové varhany, kde v hlavním stroji bylo minimálně 10 rejstříků, v Rückpositivu minimálně 10 rejstříků,

v pedálu minimálně 9 rejstříků. Počet hlasů v Brustpositivu není možné odhadnout, byly však zde přinejmenším dva smíšené rejstříky, což může nasvědčovat většímu počtu hlasů. V roce 1670 opavský varhanář Jakub Ryšák na zadním kůru instaloval starší varhany, přenesené neznámo odkud. Prežily požár v roce 1689 a později (1708) je přestavěl Ryšákův syn Ignác. Dále je opravovala Ignácova vdova Christina a její druhý manžel Wenzel Thiel. Další velký požár v roce 1758 už zničil i varhany.



Opava 1894

2. Situace po požáru 1758

Pozdější opavský kronikář Erasmus Kreuzinger popisuje situaci ve své kronice města (E. Kreuzinger 1862: 39): *[Der] vor einem Jahre neu errichtete Hochaltar, die große kostbare Orgel, die bedeutendste in ganz Oberschlesien dies alles wurde durch das Feuer zerstört...* ([Hlavní oltář, který byl nově postaven před rokem, velké, vzácné varhany, nejdůležitější v celém Horním Slezsku... to vše zničil požár].

Opravy kostela trvaly desetiletí. Na provizorním kůru v presbyteriu stál varhanní positiv. Potvrzuje to zápis v děkanské kronice z roku 1771 (Arch1): *Chorus musicus est pro interim ex ligno exstructus in extremitate presbyterii, et tantum positivo provisus* (Na konci presbytáře je zatím ze dřeva postaven hudební chór a opatřen positivem).

Jak dokládají dobové dokumenty, celková obnova kostela končila až kolem roku 1780. Dne 4. 11. 1780 píše opavský děkan Franz Schwab patronu kostela, velmistru Řádu německých

rytířů, který sídlil v Bruntálu (Arch2): *...alle Gerüsste sind abgeworfen ... und alle innerliche Verputzung beendet..... Der alte Chor in Presbyterio wird vollends abgebrochen, das Positiv ist bereits auf die neuen Chor aufgesetzt und klinget vielmehr als auf die vorigen Platz* (Veškeré lešení je shozeno ... a všechny vnitřní omítky jsou hotové... Starý kůr v presbyteriu je zcela odstraněn, positiv je už usazen na novém kůru a zní lépe než na předchozím místě).

3. Stavba nových varhan 1780–1782

Užívání positivu bylo stále jen provizoriem. Děkan Schwab už dříve informoval patrona kostela o plánu na nové varhany. Píše o tom v dopise ze 17. 9. 1780 (Arch3): *Mit dem Orgelbauer bin ich in größerer Verlegenheit, weil er andere Arbeit annehmen soll. Er will das Werk in hiesigen Pfarrkirche mit 3000 Gulden herstellen und zwar mit 34 Mutationen, worunter nicht mehr dann 7 von Holz, die übrige alle von guten Zinn sein sollen; alle Führen wird er selbst bezahlen wie dann auch alle Tischler- und Bildhauerarbeit* (S varhanářem si spíš nevím rady, protože se má ujmout jiné práce. Dílo pro zdejší kostel chce vyrobit za 3000 zlatých, a to s 34 rejstříky, z nichž nejvýše 7 bude dřevěných, všechny ostatní mají být z dobrého cínu; veškerou dopravu si zaplatí sám, stejně jako všechny tesařské a sochařské práce).

Dovídáme se tak, že nejmenovaný varhanář navrhoval postavit v Opavě poměrně velké varhany (34 rejstříků) s minimem dřevěných píšťal. Kovové píšťaly měly být z „dobrého cínu“, tedy nikoliv z tzv. materie. Cena však byla značná – 3000 zlatých. Jak dokládá dopis z 19. 12. 1780, reakce patrona kostela (velmistra řádu německých rytířů) byla zcela typická, tedy ekonomická: menší dobré varhany v Bruntálu postavil varhanář z Andělské Hory levněji, je třeba šetřit na jiné vybavení (Arch4). Rozbor však ukazuje, že při přepočtu ceny na jeden rejstřík byly varhany v Bruntále dražší o jeden zlatý (18 hlasů za 1500 zlatých). Pro úplnost lze doplnit, že tím varhanářem z Andělské Hory byl Josef Staudinger (P. Koukal 2007: 32–35). Opavský děkan Schwab reagoval 30. 12. 1780 dalším vysvětlením. Přílohou jeho dopisu byl návrh smlouvy s nejmenovaným varhanářem. Podle textu kontraktu bydlel varhanář ve Frýdku, což mohl být pouze František Horčička. Patron kostela už reagoval rychle a kladně: 4. 1. 1781 povolil uzavření smlouvy s varhanářem (Arch5). Jistě hrála svou roli skutečnost, že Horčičku v Opavě znali – od roku 1773 zde bydlel, oženil se a pracoval. Do Frýdku se odstěhoval až koncem 70. let.

Dochovala se jen ona nepodepsaná a nedatovaná kopie smlouvy. Vzhledem k tomu, že se jednalo o největší Horčičkův nástroj, stojí za to uvést úplný přepis tohoto zajímavého dokumentu v původním znění: *Kund und zu wissen seye hiermit jädermänniglich, daß heunt unten gesetzten dato zwischen der gnädigsten hohen Herrschaft Freudenthal und mir Endes benannten folgender Kontrakt getroffen worden, als: ich verbinde mich in die Troppauer Pfarrkirche Maria Himmelfarth eine ganz neue Orgel samt Positiv zu verfertigen, und diese nach Verlauf beyläufig ein und einen halben Jahr herzustellen, und zwar mit folgenden Stimmen, als:*

Im Haupt Manual

Principal von 8 Fuss aus feinen Zinn

Wallflaut von 8 Fuss [-,-]

Viola Gamba von 8 Fuss [-,-]

Flautravers von 8 Fuss aus Holz

Quinta dena von 8 Fuss aus feinen Zinn

Tuba cuspidata von 4 Fuss [-,-]

Tuba nocturna von 4 Fuss [-,-]

Octav von 4 Fuss [-,-]

Bifara von 4 Fuss [-,-]

Quint von 3 Fuss [-,-]

Superoctav von 2 Fuss [-,-]

Mixtur 7 fach von 2 Fuss [-,-]

Rausch Quint 3 fach [-,-]

Cimbal 4 fach [-,-]

Cornet 4' von 4 Fuss [-,-]

Im Positiv

Principal von 4 Fuss aus feinen Zinn

Fugara von 4 Fuss [-,-]

Quint von 3 Fuss [-,-]

Mixtur 3 fach [-,-]

Octav von 2 Fuss [-,-]

Rausch Quint 2 fach [-,-]

Salicional von 8 Fuss [-,-]

Flaut major von 8 Fuss aus Holz

Flaut minor von 4 Fuss [-,-]

Im Pedal

Principal von 16 Fuss offen aus feinen Zinn

Principal von 8 Fuss [-,-]

Gamba von 8 Fuss [-,-]

Superoctav von 4 Fuss [-,-]

Mixtur 3 fach [-,-]

Violon Bass von 16 Fuss offen aus Holz

Bordon von 16 Fuss [-,-]

Octav von 8 Fuss [-,-]

Gemshorn von 8 Fuss [-,-]

Quint von 6 Fuss [-,-]

in allen 34 Stimmen

Das dermahlen sich befindliche Positiv in dieser Kirche, weilen Herr Orgelmacher ein ganz neuen verfertigt, übernimmt derselbe zu seinem Eigenthum.

2do: obligire ich mich zwey Manual Claviaturen mit einer Koppel, und zwar diese samt dem Pedal mit der riesen Octav ganz, das ist mit allen halben Thonen bis das obere

C, das Manual aber bis das D. Die kleine Regierung, als Winkelhacken und Armel, welche sonst aus Holz oder Eysen, aus Messing, auch die innerliche Federn, Stecher, Schrauben, ebenfalls aus Messing, auch auf dem Welbret eyserne Finger zu machen.

3tio: Vier Blasbälge, jeden à 13 Schuh [...] Zoll lang, 5 Schuh 6 Zoll breit inwendig, mit Spannadern gut besetzt, und das ganze Werck aus dem Kammerthon zu Stimmen.

4to: Nehme auf mich alle Bildhauer- und Tischler Arbeit, diese nach den Abriess herzustellen.

5to: Ebenfalls die Fuhren, auf welchen das verfertigte Werk von Friedeck bis nach Troppau abführen zu lassen mich verbinde.

6to: Wird mir für dieses Orgel Werk gnädigst verheissen ein Quantum von zwey Tausend acht Hundert Gulden Rheinisch, als drey Hundert Gulden anticipando bey Verfertigung dieses Kontrakts, mit Ende September 1781 Sieben Hundert Gulden, bey Aufsetzung der Orgel Tausend Gulden, nach sechs Monaten wiederum Vier Hundert, und endlich nach letzten sechs Monaten (bis wohin ich mich alle vorkommende Reparaturen dieses Werks ohnentgeldlich herzustellen verbinde) vollends die letzte vier Hundert Gulden zu bezahlen.

7mo: Nebst diesen in wärender Zeit der Aufsetzung dieses Werks mit allein die Kost von plen. Titl. Herrn Dechandt gratis zu reichen, die etwann benötigte Handlanger aber von Seithen der Kirchen zu befriedigen, damit aber die Kirche sich ereignenden Todesfall respectu der praenumerirten 300 fl. und etwann übrigen sicher seye möge, als setze mein besitzendes Burgerhaus zu Fridek nebst Aeckern und sammentl. Vermögen zur Caution ein, alles getreulich sonder gefährde; Urkund dessen nachstehende Fertigungen; so geschehen Troppau den ... [další text chybí].

Uvedený text smlouvy je natolik podrobný, že nám umožňuje získat poměrně dobrou představu o tomto nástroji, o způsobu práce Františka Horčíčky a o dalších okolnostech jeho zakázky. Z původně požadované sumy Horčíčka slevil 200 zlatých rýnských, ale stále šlo o značný finanční náklad. Proto se musel zavázat ke kauci, kde ručil celým svým nemovitým majetkem. Vybavení nových varhan bylo na svou dobu a stylovou oblast nadstandardní. Kovové díly traktur už byly z mosazi, raménka na hřidelích ze železa. Dostatek vzduchu zajišťovaly čtyři téměř čtyřmetrové měchy. Velké a plně chromatické tónové rozsahy manuálů (C–d3) a pedálu (C–c0) bez krátké oktávy spolu s manuálovou spojkou umožňovaly interpretaci starších i nových skladeb, včetně oblíbených úprav klasicistních děl. Tyto rozšířené technické možnosti jistě vítali varhaníci také pro improvizaci. Výška ladění odpovídala tak zvanému komornímu tónu, což u varhan habsburských zemí v 18. století odpovídalo hodnotě 410–420 Hz. Rejstříková dispozice byla obsáhlá, avšak podle tradice bez jazykových hlasů. V hlavním stroji vidíme pro Horčíčku typické značení dvou rejstříků: Tuba cuspidata (kónická Flétna špičatá) a Tuba nocturna (Roh noční). Nevíme, co ho vedlo k užívání těchto latinských termínů. Přestože disponoval několik barevných rejstříků, další rysy u něho zůstávají konzervativní. Stále ještě stavěl Bifaru. Její stopová výška 4' je nejspíš písarským omylem, ale nelze vyloučit, že tuto rejstříkovou řadu skutečně navrhl už od tónu c1. Vzhledem k době vzniku varhan

může překvapit i velký počet smíšených hlasů s vysokým počtem řad, zejména v hlavním stroji (Rauschquint 3 fach, Mixtur 7 fach, Cimbale 4fach; určitou záhadou je i rejstřík Cornet 4'). Dalším stylovým vybočením je mohutně obsazený pedál s deseti hlasy včetně otevřeného cínového Principálu 16'. Podle všeho šlo o vlastní Horčíčkův způsob stavby velkých varhan, jak lze soudit podle podobné dispozice jeho nástroje ve farním kostele v Místku z roku 1776 (J. Krátký 2005: 71).

Nástroj v opavském kostele Nanebevzetí Panny Marie byl tehdy nejen největším dílem Františka Horčíčky, ale i největšími varhanami, které pak do konce 18. století na Moravě a v Rakouském Slezsku vznikly. V Čechách byly o jeden rejstřík větší jen nové Horákovy varhany v Kolíně, dokončené v roce 1801 (Tomší 1990: 209).

Varhanář František Horčíčka (1745–1800) byl od 1766 laickým členem jezuitského řádu. Jako varhanář pracoval v Rakouském Slezsku a na Moravě. Po zrušení řádu po roce 1773 měl dílnu v Opavě, pak ve Frýdku. Jeho mohutné varhanní skříně dodnes stojí v Uherském Hradišti (1772), Místku (1776) a Novém Jičíně (1794), už s novými stroji. V úplnosti se dochovaly jen jeho malé varhany v Řepištích, vyrobené původně pro Ustroň (1800, dnes Polsko), kde práci dokončil jeho tovaryš Fabian Staudinger. (J. Sehnal 2003: 71).

Varhany v Opavě byly hotové v polovině roku 1782. Potvrzuje to dopis děkana Schwaba patronovi kostela z 31. 8. 1782, kde čteme i jejich hodnocení (Arch6): *Die Orgel ist vollkommen fertig, und hat nach aller Könnner Meinung gut resoniert. Sie fallet ungemeyn in die Augen und ergötzet das Gehör...* (Varhany jsou úplně hotové a podle názoru všech odborníků dobře znějí. Je to pohled pro oči a potěšení pro uši).

Varhany měl za 450 zlatých štafirovat Jan Oderlický, který pracoval i na oltářích. Děkan Schwab se opakovaně pokoušel získat finance od patrona kostela na dokončení této výzdoby, ale to se mu nepodařilo. Děkanská matrika z roku 1804 uvádí, že na velkém kúru jsou varhany s 34 rejstříky, které však ještě nejsou štafirovány (Arch7).

4. Zprávy o varhanách z 19. století

Další informace o varhanách po roce 1800 jsou méně časté. V kostelních účtech 1825–1826 je jen stručná položka, že opavský varhanář Karl Kuttler dostal 410 zlatých s doplatkem dalších 20 zlatých za *Herstellung der Orgel und Ausstimmung derselben* (Arch8). Podle toho se jednalo o větší opravu. Kuttler možná rozšířil rejstříkovou dispozici o dva hlasy, neboť v roce 1836 Faustin Ens ve své topografii Opavska (Ens 1836: 129) píše o varhanách se dvěma manuály a 36 rejstříky, avšak jiné prameny to nepotvrzují.

Další důležitou zprávu o varhanách tohoto kostela publikoval opavský kronikář Erasmus Kreuzinger až v roce 1862 (E. Kreuzinger 1862: 145). Protože jeho údaje převzala i česká or-

ganologická literatura (Indra, Sehnal, Bernat apod.), je vhodné nejdříve uvést faksimile původního textu:

Diese Kirche hat 10 Altäre und ein Musikchor über dem Haupt-Eingange, in welchen man durch eine Vorhalle gelangt, mit einer eben unangestrichenen Orgel von zwei Manualen und 26 Registern. Sie wurde im Jahre 1836 von dem troppauer Orgelbauer Herrn Karl Kuttler um 2800 fl. C. M. in dem alten Gehäuse neu hergestellt und hat gegen 3000 Pfeifen mit vier Blasebälgen. Die frühere Orgel wurde im Jahre 1764 von einem Jesuitenfrater gebaut, hatte 28 Register und 1500 Pfeifen*).

Při srovnání s výše uvedenými prameny už vidíme rozpory a omyly. Uvedená cena údajných nových varhan (2800 zlatých), počet měchů (4), počet píšťal (asi 3000) a zmínka, že varhany nejsou zdobené (*unangestrichen*) – to vše odpovídá předchozím barokním varhanám, které postavil nikoliv Karl Kuttler, ale „jezuitský frater“ František Horčíčka. Omylem je datace jeho nástroje do roku 1764, navíc v té době ještě Horčíčka nebyl jezuitou. Údaj, že Kuttler zde stavěl varhany v roce 1836, není nikde jinde potvrzen. Víme jen, že Horčíčkův nástroj opravoval v letech 1825–1826, tedy o deset let dříve. Proto Kreuzingerovy údaje nelze považovat za spolehlivé. Zdá se, že mylně smíchal nepřesné zprávy o Horčíčkově novostavbě a o Kuttlerově opravě.



Ustroň-Řepiště 1800



Místek 1776

Podle toho Kuttler zde žádné nové varhany nepostavil. Tento názor lze podepřít informací ze stejného roku, kdy vyšel čtvrtý díl proslulé Církevní topografie Moravy. Její autor Gregor Wolny (G. Wolny 1862: 167) zde píše, že varhany na kůru mají 34 rejstříky. Vyvrací tak údaj o Kuttlerových varhanách s 26 rejstříky. Totéž ukazují další zprávy v primárních pramenech – ve farních archiváliích. Kostelní inventář z roku 1863 uvádí varhany s 32 rejstříky, se dvěma manuály a se čtyřmi měchy, v dobrém stavu, ale neštafírované (Arch9). Kromě dvou drobnějších oprav čtyř měchů (1864 a 1871) víme o rozsáhlejší opravě za 100 zlatých, která proběhla v roce 1867; jméno varhanáře neznáme (Arch10). Horčíckovy varhany zde podle všeho stály ještě v roce 1892, kdy se chystala větší oprava, kterou doporučil olomoucký arcibiskupský kolaudátor Josef Nešvera (Arch11), ale farnost se místo toho rozhodla postavit nové varhany.

5. Stavba nových varhan 1893–1894

Noviny „Troppauer Zeitung“ informovaly 7. 2. 1894 opavskou veřejnost, že v průběhu týdne v proboštském chrámu začne stavba nových velkých varhan, které budou široko daleko největší a nejmohutnější. Budou mít tři manuály a pedál, 31 znějící rejstřík a 2162 píšťal, kolektivy, žaluzii a crescendo. Hrací stůl bude obrácený k oltáři a velkolepý prospekt ve stylu „italsko-německé pozdní renesance“ se stane pravou ozdobou chrámu. Toto dílo firmy *Rieger* bude dále šířit slávu slezských varhanářů. (Neue Orgel 1894: 3).

Podle sdělení Ing. Bohumila Plánského, někdejšího uměleckého ředitele firmy *Rieger-Kloss*, začaly práce na tomto nástroji už na konci roku 1893, proto v opusovém seznamu firmy *Gebrüder Rieger* mají číslo 418. Varhany měly mechanickou trakturu a kuželkové vzdušnice. Smlouva se nedochovala. Níže uvedenou podobu původní rejstříkové dispozice sestavil Bohumil Plánský na základě dalších interních dokladů a vlastního průzkumu (Arch12).

Z archivních dokladů se dále dozvídáme, že varhany stály 7700 zlatých. Jejich dispozici navrhl už zmíněný Josef Nešvera. Ten je také 5. 3. 1894 kolaudoval. V zápise chválí práci varhanářů (intonace rejstříků je charakterní, mechanika pracuje přesně a bez hluků), varhany samotné jsou uměleckým dílem, které při hře umožňuje všemožné odstíny (Arch11).

6. Další proměny riegerovských varhan

První rozsáhlejší úpravu varhany prodělaly v roce 1924, kdy firma *Gebrüder Rieger* provedla přestavbu původní mechanické traktury na pneumatickou s adekvátní úpravou vzdušnic. Byl zabudován nový hrací stůl. Rejstříková dispozice a tónové rozsahy se nezměnily, ale firma si podle svých zvyklostí tuto práci označila novým opusovým číslem 2166 (Arch12). Renovované varhany se znovu rozezněly 5. 10. 1924, kdy byla provedena jedna z Brucknerových mší (Arch13).

Mnohem rozsáhlejší rekonstrukce nastala až v roce 1957. Byla prací tehdejšího národního podniku Továrna na varhany v Krnově, jinak už známého jako *Rieger-Kloss*, pod opusovým číslem 3231. Autorem nového dispozičního návrhu byl prof. Ernest Riegler-Skalický, samotný projekt vypracoval ing. Otta Veverka. Skříň zůstala beze změny. Nadále byla ponechána většina původních píšťal, vzdušnic a dalších zařízení, avšak zvětšil se tónový rozsah a počet rejstříků na 53 (51 základních a zvony). Proto byl zabudován nový hrací stůl. Kolaudace proběhla 24. 11. 1957, předsedal Ernest Riegler-Skalický (Arch12). Níže uvedená dispozice je v archivu farnosti (Arch13).

Ani tato přestavba farnosti nestačila, a proto v roce 1990 uzavřela s firmou *Rieger-Kloss* další smlouvu na nový projekt. Jeho autorem se stal Bohumil Plánský, intonérem Jan Kosterka. Realizace proběhla v roce 1991 pod opusovým číslem 3635. Podklady jsou uloženy v archivu

farnosti, podobné informace o dispozici jsou dostupné na webu (www1). Dispozice byla opět rozšířena až na 63 znějících a 58 základních rejstříků, byl zhotoven nový hrací stůl, traktura už je elektropneumatická. Skříň zůstala beze změny.

Shrnutí

Uvedené údaje nám umožňují provádět následující obecnější srovnání a souhrny, i když rozsah tohoto příspěvku nedovoluje jít do velkých detailů. První možnost se nabízí vzhledem ke skutečnosti, že v současnosti stojí na kůru nástroj jedné dlouhodobě existující firmy, která ho původně vybudovala a v následujících 97 letech třikrát pozměnila, třebaže stále obsahuje část původních píšťal. Lze tak doložit určité vývojové tendence. Nejpráhlednější jsou početní parametry:

	1894	1924	1957	1991
počet znějících hlasů	31	31	53	63
počet kláves v manuálu	56	56	58	58
počet kláves v pedálu	27	27	30	30
typ traktury	mechanická	pneumatická	pneumatická	elektrická

Varhaníky i organology může dále zajímat vývoj rejstříkové dispozice:

1894 op. 418	1957 op. 3231	1991 op. 3635
I. manuál – hlavní stroj	I. manuál – hlavní stroj	I. manuál – hlavní stroj
Principál 16'	Principál 16'	Principál 16'
	Kryt špičatý 16'	Kryt špičatý 16'
Principál 8'	Principál 8'	Principál 8'
		Principál italský 8'
Flétna harmonická 8'	Flétna dutá 8'	Flétna dutá 8'
Kryt dvojitý 8'		
		Flétna trubcová 8'
Viola da gamba 8'	Viola da gamba 8'	Gamba špičatá 8'
Oktáva 4'	Oktáva 4'	Oktáva 4'
	Flétna zobcová 4'	Flétna zobcová 4'
		Kvinta 2 2/3'
Oktávina 2'		
	Flétna příčná 2'	
		Oktáva flétnová 2'
Kornet 2 2/3' 3-5x	Kornet 2 2/3' 3-5x	Kornet 2 2/3' 3-5x
Mixtura 2 2/3' 6x	Mixtura 1 1/3' 6-8x	Mixtura velká 2' 5-6x
		Mixtura malá 1' 4x
		Fagot 16'
Trompeta 8'	Trompeta 8'	Trompeta 8'
		Trompeta estenze 4'

1894 op. 418	1957 op. 3231	1991 op. 3635
II. manuál – pozitív	II. manuál – pozitív	II. manuál – pozitív
Kryt milý 16'		
Princípál 8'		
	Kvintadena 8'	Kvintadena 8'
Bourdon 8'		
Flétna špičatá 8'		
	Kryt dvojitý 8' (z HW 1894)	Kryt dvojitý 8' (z HW 1894)
Salicionál 8'		
	Princípál zpěvný 4'	Princípál 4'
Oktáva 4'		
Flétna amabilis 4'		
	Roh noční 4'	Roh noční 4'
	Flétna kvintová 2 2/3'	
	Oktáva 2'	Oktáva 2'
		Flétna lesní 2'
	Kvinta špičatá 1 1/3'	Kvinta špičatá 1 1/3'
	Carillon 4' 3x	
Mixtura 2 2/3' 4x		Sesquialtera 2 2/3' 3x
	Akuta 1' 4x	Akuta 1' 4x
		Roh křivý 16'
	Šalmaj trubicová 8'	Šalmaj trubicová 8'
	Roh anglický 4'	

1894 op. 418	1957 op. 3231	1991 op. 3635
III. manuál – žaluziový	III. manuál – žaluziový	III. manuál – žaluziový
	Kryt tichý 16' (z HW 1894)	Kryt tichý 16' (z HW 1894)
Princípál 8'	Princípál 8'	Princípál 8'
Flétna trubicová 8'		
	Kryt dřevěný 8' (Bourdon z HW 1894)	Kryt dřevěný 8' (Bourdon z HW 1894)
	Salicionál 8' (z HW 1894)	Salicionál 8' (z HW 1894)
Aeolína 8'		
Vox coelestis 8'	Vox coelestis 8'	Vox coelestis 8'
	Oktáva 4'	Oktáva 4'
	Flétna trubicová 4' (z Fl. 8' 1894)	Flétna trubicová 4' (z Fl. 8' 1894)
Roh kamzíkový 4'		
	Nasard 2 2/3'	Nasard 2 2/3'
Flétna lesní 2'		
	Kvintadecima 2' (z Oktaviny 2' 1894)	Kvintadecima 2' (z Oktaviny 2' 1894)
	Tercie 1 3/5'	Tercie 1 3/5'
	Dolkán 1'	Dolkán 1'
	Mixtura 1 1/3' 5-7x	Mixtura 1 1/3' 5-7x
	Cymbál terciový 1/5' 3x	Cymbál kvintový 1/2' 3x
Oboe 8'		
	Eufon 8'	Eufon 8'
		Trubka 8' ext.
	Vox humana 8'	Vox humana 8'
	Trubka malá 4'	Clairon 4'

1894 op. 418	1957 op. 3231	1991 op. 3635
Pedál	Pedál	Pedál
	Bas akustický 32' (komb.)	Bas akustický 32' (komb.)
Principálbas 16'	Principálbas 16'	Principálbas 16'
	Apertabas 16'	Apertabas 16'
	Bourdonbas 16'	Bourdonbas 16'
Subbas 16'	Subbas 16'	Subbas 16'
Kvintbas 10 2/3'	Kvintbas 10 2/3'	Kvintbas 10 2/3'
Oktávbas 8'	Oktávbas 8'	Oktávbas 8'
	Kryt basový 8'	Flétna basová 8'
Cello 8'	Chorálbas 4'	Chorálbas 4'
		Roh noční 2'
	Píšťála šumivá 5 1/3' 4x	Bas šumivý 5 1/3' 4x
	Mixtura 2' 5-7x	Mixtura 2' 5-7x
		Kontrafagot 32'
Pozoun 16'	Pozoun 16'	Pozoun 16'
		Fagot 16' ext.
	Trompeta 8'	Trompeta basová 8'
	Klarina 4' ext.	Klarina 4' ext.
	Syrinx 2' ext.	

Další výpovědní hodnotu má srovnání základních parametrů všech varhan a jejich úprav na opavském kůru v celém známém časovém rozpětí, jak to podklady umožňují:

	1621	1670	1708	1780	1894	1924	1957	1991
počet znějících hlasů	35-40?	26	25	34	31	31	53	63
počet kláves v manuálu	42	42	45	51	56	56	58	58
počet kláves v pedálu	?	21	21	25	27	27	30	30
typ traktury	M	M	M	M	M	P	P	EP

Závěr

Historie varhan dnešní konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě je bohatá. Dobře reflektuje klady i zápory ve vývoji hudebně estetických a technických ideálů ve stavbě varhan. Udržování velkého třímanuálového nástroje z doby před třicetiletou válkou se ve válečné a poválečné době stalo velkým luxusem a na nové varhany nebyly finance. Na kůr kostela se proto dostal starší dvoumanuálový nástroj neznámé proveniencí. Dílna Ryšáků ho dlouhá desetiletí udržovala včetně nutné přestavby v roce 1708, kdy už omezený tónový rozsah byl neudržitelný. Nešťastný požár v roce 1758 přinesl zcela jiné starosti a tak na nové varhany došlo až v roce 1780. Horčíčkovy varhany byly svou velikostí a rejstříkovým vybavením nadstandardní. Stylově byly rozkročeny mezi konzervativní vrcholné baroko a snahu vstřebat dobové slezské vlivy v tónovém rozsahu i v barvách – vždyť v Opavě v kostele sv. Václava už od roku 1771 stály varhany Friedricha Wilhelma Schefflera z Brzegu (Koukal 1994²: 164).

Vstup krnovských Riegerů v roce 1894 přinesl vytoženou modernitu. Můžeme předpokládat, že jejím velkým hybatelem byl opavský lékař, hudební skladatel a varhaník Eduard Mestenhauer, který nové varhany dobře poznal a poprvé na nich koncertoval už 3. 3. 1894, tedy ještě před kolaudací (*Die Neue Orgel* 1894: 4). Tento nástroj odpovídal snaze vytvořit kostelní varhany ceciliánského charakteru s převahou osmistopových hlasů s možností koncertního využití pro interpretaci skladeb hlavně německých skladatelů.

Není úplně jasné, proč došlo v roce 1924 ke změně mechanické traktury na pneumatickou. Podle neověřených svědectví byl její problematický stav důvodem k velké přestavbě v roce 1957. Tehdy varhany ztratily svůj původní charakter a změnil se na velký nástroj univerzálního typu. Tato změna byla ještě více prohloubena přestavbou v roce 1991. Podle neoficiálních zpráv je zájem opavské varhany opět přestavět...

BIBLIOGRAPHY

Arch1: Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, fond ACO, kniha 211, Matrica decanatus oppaviensis 1771.

Arch2: Zemský archiv Opava, fond Řád německých rytířů, karton 140, dopis 4. 11. 1780.

Arch3: Zemský archiv Opava, fond Řád německých rytířů, karton 140, dopis 17. 9. 1780.

Arch4: Zemský archiv Opava, fond Řád německých rytířů, karton 140, dopis 19. 12. 1780.

Arch5: Zemský archiv Opava, fond Řád německých rytířů, karton 140, dopis 4.1.1781.

Arch6: Zemský archiv Opava, fond Řád německých rytířů, karton 140, dopis 31.8.1782.

Arch7: Zemský archiv Opava, fond Zemská vláda slezská, i.č. 54, Matrica decanatus oppaviensis 1804.

Arch8: Státní okresní archiv Opava, fond Farní archiv kostela Nanebevzetí Panny Marie, kostelní účty 1825.

Arch9: Státní okresní archiv Opava, fond Farní archiv kostela Nanebevzetí Panny Marie, kostelní inventář 1863.

Arch10: Státní okresní archiv Opava, fond Farní archiv kostela Nanebevzetí Panny Marie, kostelní účty 1867–1877.

Arch11: Zemský archiv Opava, pob. Olomouc, fond ACO, G1, karton 4643.

Arch12: Osobní archiv autora, dopis Bohumila Plánského ze 4. 4. 1991.

Arch13: Farnost říj. kat. Opava, Farní archiv, Gedenkbuch der Pfarrensprengels Maria Himmelfahrt zu Troppau von Jahre 1896 an bis zum Jahre 1926. II. Band.

Die Neue Orgel. „Troppauer Zeitung“, 29, 1894, 4.

ENS F. (1836). *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis*. 3. Wien: Carl Gerold.

KOUKAL P. (1994¹). *Zprávy ze 17. století o varhanách v kostele P. Marie v Opavě*. „Deutsche Musik im Osten“, 5, 1994, 395–402.

KOUKAL P. (1994²). *Podoby varhanářství ve Slezsku*. „Časopis Slezského zemského muzea“, serie B, 43, 2, 163–165.

KOUKAL P. (2007). *Varhanářství na Krnovsku a Bruntálsku do roku 1873*: PLÁNSKÝ B. (ed.), *Krnov – město královského nástroje*. Krnov: Město Krnov, 18–43.

KOUKAL P. (2019). *K historii varhan konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě*. „Folia Organologica“, 2, 41–49.

KRÁTKÝ J. (2005). *Varhany děkanátu Místek*. Bakalářská diplomová práce z muzeologie, Ústav historie a muzeologie, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Slezská univerzita, Opava.

KREUZINGER E. (1862). *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's*. Troppau: Alfred Trassler.

Neue Orgel. „Troppauer Zeitung“, 29, 7. 2. 1894, 3.

TOMŠÍ L. (1990). *K historii varhanářského řemesla v Kutné Hoře*. „Hudební nástroje“, 4–6, 141–142, 175–176, 209–212.

WOLNY G. (1862). *Kirchliche Topographie von Mähren*, I. Abteilung: *Olmützer Erzdiocese*. IV Band. Brünn: Selbstverlag.

www1: <https://www.ebencompetition.cz/soutezni-varhany/varhany-v-konkatedrale-Nanebevzeti-Panny-Marie-v-Opave>, 20 IV 2023.

SUMMARY

The earliest evidence of any organ in the Church of the Assumption of the Virgin Mary in Opava is a report from 1506, when the question of the organist's salary was discussed. Incomplete information appears in connection with the rebuilding of the large three-manual instrument, which was carried out by the organ builder Stanislav Bartodějský from 1620. The older two-manual instrument, which was moved there after the Thirty Years' War by Jakub Ryšák (Rischack), was rebuilt by his son Ignaz in 1708. Unfortunately, the terrible fire in 1758 destroyed the church and the organ. The following temporary solution was a small positive organ on a provisional choir in the presbytery. A new organ could only be built after the church had been completely renewed. The job was awarded to František Horčíčka, an organ builder from Frýdek who had previously stayed in Opava. He built his biggest instrument there with 34 registers, two manuals with chromatic tone compass up to d3 and a pedal up to c1. From the original sum of 3,000 Rhineland florins Horčíčka reduced 200, but it was still a considerable financial outlay. He therefore had to commit himself to a bond, guaranteeing his entire real estate. The equipment of the new organ was above standard for its time and region style. Horčíčka's massive organ cases still stand in Uherské Hradiště (1772), Místek (1776) and Nový Jičín (1794), already with new Orgelwerk. Only his small organ in Řepiště, originally made for Ustroň (1800, now Poland), where his pupil Fabian Staudinger completed the labour, has survived in its entirety. The Opava historian Erasmus Kreuzinger published in 1862 that a new organ was built into Horčíčka's organ case in 1836 by the organ builder Karl Kuttler. When critically evaluating his data and contemporary archival documents, this information must be considered erroneous. The new organ did not appear in this church until 1894. It was built by the Krnov firm *Gebrüder Rieger* as a three-manual instrument (31 registers) with a mechanical action and cone chests. The specification was designed by Josef Nešvera being balanced and prepared both for the liturgical and concert requirements of the time. Thirty years later, the same firm converted the action to a pneumatic one and installed a new console. No other changes were made. In 1957, however, the Krnov company newly under the name of *Rieger-Kloss* carried out a major rebuilding of the organ. The new, already universal register specification and sound design was planned by Ernest Riegler-Skalický, and the new organ construction was carried out according to the project by Otto Veverka. More of the original pipes, already newly adapted, were retained, as were the windchests and other equipment. The tonal compass of the keyboards was widened and the organ now had 53 registers. The last major reconstruction took place in 1991 and was again executed by the *Rieger-Kloss* firm from Krnov. The author of the project was Bohumil Plánský, the intonateur

was Jan Koster. There appeared other robust modifications – the instrument obtained an electric action, the tonal range of the manuals was extended to 58 keys on the new console, the number of registers jumped to 63. The character of the sound is still “universal”. The data presented allow for a number of more general comparisons and conclusions. Good possibilities are offered by the fact that there is currently an instrument of one long-established company, which originally built it and modified it three times in the following 97 years. The history of the organ of today's Assumption Cathedral in Opava is rich. Therefore, it reflects well the pros and cons in the development of musical aesthetic and technical ideals in organ building also illustrating the development tendencies in the field of Silesian organ building.

Klíčová slova /Keywords:

Varhany konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě • František Horčíčka • Karl Kuttler • firma *Rieger* v Krnově • hudebně estetické a technické proměny varhanní kultury ve Slezsku

The organ of the co-cathedral of the Assumption of the Virgin Mary in Opava • František Horčíčka • Karl Kuttler • the organbuilding firm *Rieger* in Krnov • musical aesthetic and technical transformations of the organ culture in Silesia

Petr Koukal – born 1952 in Olomouc. Studies at the universities in Brno (PhDr.) and Olomouc (Ph.D./Dr hab.). The head of the musicological department in The Silesian Museum in Opava (1988–2013), the organologist and the heritage pipe-organ supervisor at the National Heritage Institute Prague, Regional Office in Telč (since 2000). Main research topics: the music history of the Czech lands from the 17th to 19th Cs., the history of the organ and its conservation. Having presented conference papers in the Czech Republic, Poland, Slovakia, Germany and Great Britain. More than 90 published contributions (including 3 book monographies) in the Czech Republic, Poland, Germany, Slovakia and the U.S.A. The author of the ministerial methodological instruction for the heritage organ care in the Czech Republic. Head researcher at 5 projects of the Ministry of culture and The Czech Science Foundation (GAČR). The member of the Arbeitsgemeinschaft für die Musikgeschichte in Mittel- und Osteuropa an der Universität Leipzig.

email: pkouk@volny.cz